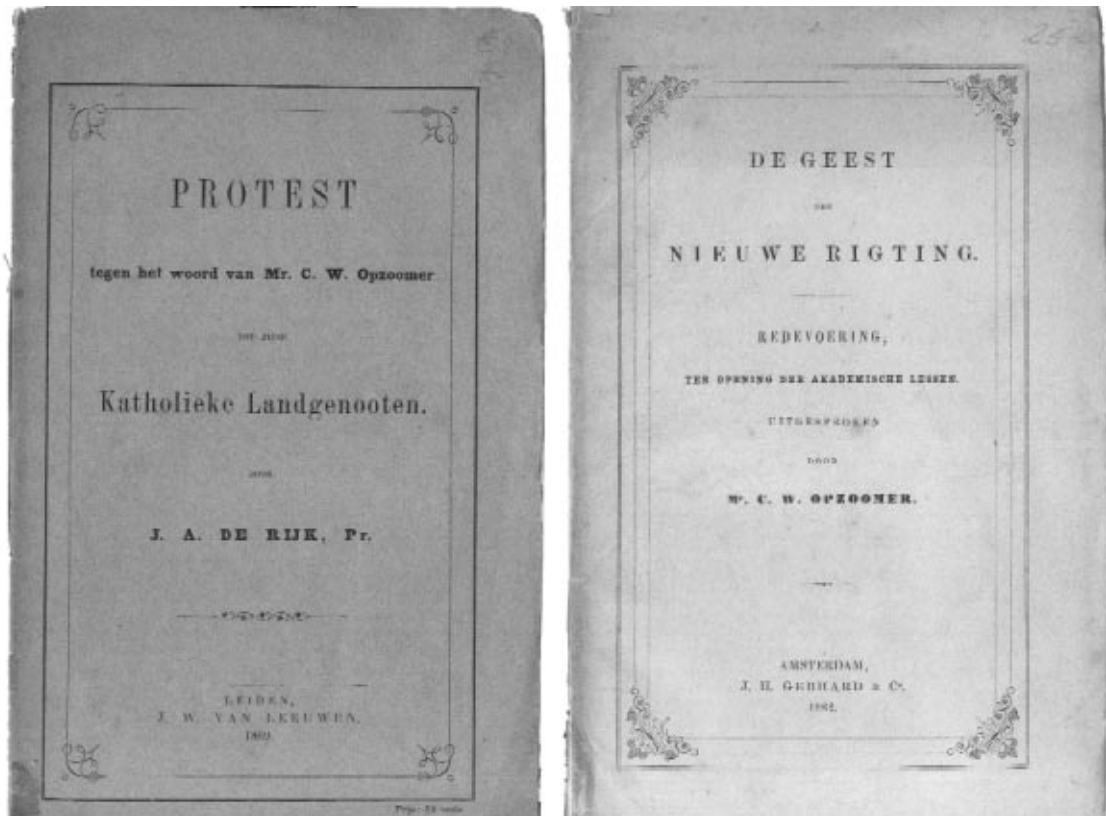

© JEAN KOENE 1998

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, gekopieerd of overgenomen,
zonder de schriftelijke toestemming van de schrijver.

Een wonderbare wereld zonder wonderen

Cornelis Willem Opzoomer (1821-1892)

EEN WONDERBARE WERELD

ZONDER WONDEREN

De negentiende-eeuwse filosoof Cornelis Willem Opzoomer (1821-1892) doceerde de wijsbegeerte der ervaring: een empirische benadering van alle levensvraagstukken. Hij werd de geestelijke vader van veel ‘moderne’ predikanten, die de christelijke godsdienst aanvaardbaar wilden maken voor de meer ontwikkelde mensen van hun tijd, onder meer door het geloof te ontdoen van zijn naïeve trekken. In hun visie was geen plaats meer voor de wonderen die in de bijbelse verhalen werden beschreven. Conservatieve tijdgenoten, met name de antirevolutionairen, beschouwden hen daarom als niet-christenen en zelfs als godloochenaars. Opzoomer, die een van de boegbeelden was van het ‘modernisme’, werd van alle kanten aangevallen door orthodoxe protestanten en, als hij het te bont had gemaakt in hun ogen, ook door katholieke geestelijken.

In 1869 riep de toenmalige paus Pius IX al zijn katholieke bisschoppen op om deel te nemen aan een Algemeen Concilie in Rome. Op de agenda voor deze kerkvergadering stond een belangrijke kwestie die aller aandacht verdiende. Op tafel lag namelijk een voorstel tot afkondiging van een nieuw kerkelijk dogma: de pauselijke onfeilbaarheid op het gebied van geloof en zeden. De opkomst van het episcopaat was indrukwekkend. Bijna vijfhonderd bisschoppen waren in Rome present om hun stem uit te brengen. Hoe de stemming zou uitvallen, was echter enigszins onzeker. Veel deelnemers aan het concilie hadden met het voorstel geen moeite of juichten het toe, maar in Frankrijk en in Duitsland waren enkele bisschoppen te vinden die een eventueel dogmatiseren van die onfeilbaarheid zonder meer afwezen. De oppositie tegen het voorstel werd aangevoerd door bisschop Döllinger uit München. Medestanders van hem waren onder anderen de Franse bisschoppen Dupanloup, Darbois, Maret en Bonnechose. Ook vanuit Praag werd geduchte tegenstand geboden. Daar dreigde Aartsbisschop Schwarzenberg zelfs zijn ambt neer te leggen, als het nieuwe dogma zou worden afgekondigd. Maar ook onder katholieke leken waren hier en daar protesten te horen. Geruchtmakend was een groep katholieken in Koblenz, die een adres aan de bisschop had opgesteld en onder de geloofsgenoten verspreid. Door middel van dit adres, waarin een moderne visie op de taak van de kerk werd gegeven, probeerden zij invloed uit te oefenen op de uitspraken van het concilie.

PROTESTANTSE AANSPORING TOT VERZET

Onder de Nederlandse katholieken werd geen proteststem vernomen, al zullen er wel gelovigen zijn geweest die hun bedenkingen hadden tegen het dogma van de onfeilbaarheid. Wat hier in elk geval ontbrak, anders dan in Frankrijk en Duitsland, was een bisschop die verzet aantekende en afwijkende meningen mobiliseerde. Vandaar wellicht dat iemand van buiten die taak op zich meende te moeten nemen. De protestantse filosoof Opzoomer, hoogleraar in Utrecht, schreef naar aanleiding van het concilie een brochure, waarin hij zich richtte tot de Nederlandse katholieken, om de ontevredenen onder hen op te wekken tot navolging van hun verlichte geloofsgenoten in Koblenz. Zoals te begrijpen, viel deze bemoeizucht in de katholieke, en vooral in de klerikale wereld helemaal verkeerd. Een katholiek priester, J.A. De Rijk, schreef daarom op zijn beurt een brochure, die een weerwoord, een vlammend protest bevatte tegen Opzoomers oproep.

KATHOLIEK VERWEER

In zijn *PROTEST tegen het woord van Mr. C. W. Opzoomer* richtte De Rijk zich op zijn beurt tot de ‘Katholieke Landgenooten’, en wel om hun duidelijk te maken dat de oproep van Opzoomer zinloos en ongehoord was. Zinloos omdat zijn woorden in de katholieke wereld geen weerklank zouden vinden. Als er al een groepje ‘verlichte’ katholieken zou bestaan dat zich bij het protest in Koblenz wilde aansluiten, dan zou dat volgens De Rijk alleen maar de lachlust opwekken van hun geloofsgenoten. De oproep van Opzoomer kon dus geen enkel effect sorteren. Maar die oproep was ook ongehoord, omdat iemand als Opzoomer zich niet had te bemoeien met zaken die uitsluitend de katholieke geloofs-gemeenschap aangingen. Opzoomer was immers geen katholiek, en in de ogen van De Rijk zelfs geen christen. Om dat laatste te bewijzen behoefde De Rijk in zijn brochure slechts de woorden aan te halen van de vrijzinnig-protestantse theoloog Scholten, een befaamd hoogleraar in Leiden. Scholten, die ooit de leermeester van Opzoomer was geweest, had de grootste waardering voor zijn talentvolle oud-leerling maar verschilde principieel met hem van mening over het wezen van het christendom. Wat Scholten Opzoomer verweet, was diens ontkenning van het christendom als de ware godsdienst. Tot zijn leedwezen kon hij niet anders dan vaststellen, dat Opzoomer

HET GELOOF AAN HET CHRISTENDOM ALS DEN EENIGEN EN HOOGSTEN WEG, DIE TOT GOD LEIDT, HEEFT VAARWEL GEZEGD.

Waarbij dan nog kwam, dat Opzoomer dat deed op eigen gezag,

zonder zich daartoe door de vereischte kundigheden, of op het gebied der godgeleerdheid, of op dat der wijsbegeerte, de bevoegdheid verworven te hebben.

Opzoomer mocht dan in Utrecht hoogleraar in de filosofie zijn, volgens Scholten oefende hij zijn vak als filosoof onbevoegd uit en verkondigde hij theologische stellingen, hoewel hij geen afgestudeerd theoloog was. Opzoomer was van huis uit jurist en droeg daarnaast honoris causa de titel van doctor in de letteren.

KATHOLIEKE KERK, KERK VAN GOD

Wat De Rijk Opzoomer vooral kwalijk nam, was dat hij tweedracht trachtte te zaaien binnen de katholieke gelederen. Kennelijk probeerde hij daar tot partijvorming aan te zetten, waarin de ‘kinderen van het licht’ stelling dienden te nemen tegen de ‘kinderen der duisternis’, die kritiekloos ‘de vaan van Jesuïten en Ultramontanen’ wilden volgen. Volgens Opzoomer moesten de verlichte geesten onder de katholieken hun stem verheffen tegen het kerkelijk gezag in Rome met woorden als:

Wij beklagen het dat de Ultramontanen, gesteund door het Jesuïtisme, het roer der kerk in handen hebben.

Nee, schrijft De Rijk, zo spreken katholieken niet. Zij weten dat het roer van de kerk niet in handen is van ‘ultramontanen’ en ‘Jesuïten’, maar in die van een veel intelligentere macht: ‘Dat roer is in handen van GOD’.

Met instemming citeert De Rijk een passage uit een brief van de Duitse hoogleraar Gravin Ida Hahn-Hahn, die daarin naar aanleiding van het op handen zijnde concilie uitriep:

O Gott! wir stehen jetzt auf der Schwelle des Jahres, in welchem das grösste Ereignis des Jahrhunderts stattfinden soll. O mögten die Geister von der Ungebundenheit des Irr- und Unglaubens sich (sic – JK) lossagen und jener göttlichen Autorität sich (sic – JK) unterwerfen, die ihnen Wahrheit und Freiheit anbietet.

DE FILOSOOF OPZOOMER (1821-1892)

Cornelis Willem Opzoomer werd in 1821 geboren in Rotterdam. Nadat hij in die stad het Erasmiaans gymnasium had gevolgd, ging hij in 1839 rechten studeren in Leiden. Daar kreeg hij onder anderen les van professor Thorbecke en raakte hij bevriend met medestudent Robert Fruin. Thorbecke was de rechtsgeleerde en politicus wiens naam voor eeuwig verbonden zal blijven met de liberale grondwet van 1848. Fruin werd de bekendste Nederlandse historicus uit de negentiende eeuw. Opzoomer sloot zijn Leidse studie af als doctor in de beide rechten en kreeg later nog de titel van doctor honoris causa in de letteren. In 1846, toen hij vijfentwintig jaar oud was, werd hij benoemd tot hoogleraar in de wijsbegeerte in Utrecht, waar hij de Kantiaanse filosoof Schröder mocht opvolgen. Hij baarde al meteen opzien door zijn inaugurele rede niet in het latijn te houden, maar in het Nederlands, wat in ons land nooit eerder was vertoond.

Bij dat vernieuwende gebaar bleef het niet. In de loop van enkele jaren maakte hij naam als modern denkend geleerde die veel studenten voor zijn ideeën wist te winnen, maar tegelijkertijd een massa andersdenkenden en conventioneeler ingestelde mensen van zich afstootte. Hij ontwikkelde namelijk filosofische denkbeelden die indruisten tegen de algemene opvattingen en met name tegen de orthodoxe leerstellingen in de protestantse Kerken. Opzoomer raakte bekend als de wijsgeer van het empirisme, die de christelijke leerstellingen niet meer aanvaardde als een eenvoudig gelovige, maar deze onderwierp aan een wetenschappelijke analyse naar het model van de natuurwetenschappen.

MODERNISME

Volgens W. Faber, schrijver van het boek *Wijsgeren in Nederland*, is de gedachtegang in Opzoomers filosofie als volgt te schetsen. De eenvoudige mens, die getroffen wordt door de rijkdom, de orde, de regelmaat en de doelmatigheid van de hem omringende natuur, komt 'als vanzelf' tot het aannemen van een oneindig Opperwezen dat daaraan vorm heeft gegeven. 'Het h art vordert geloof aan God, deugd en onsterfelijkheid' en met die gevoelservaring kan het naieve geloof volstaan. Maar naief geloof, dat meestal door de opvoeding is aangebracht, is voor de denkende mens niet meer voldoende. Geloofstwifels doen zich voor bij degenen die de overgeleverde geloofsopvattingen aan diepere beschouwing onderwerpen. Onder hen treft men nogal wat wetenschapsbeoefenaars aan, wat alleszins begrijpelijk is, omdat zij van nature behoefte hebben aan proefondervindelijke bewijzen. Wetenschap begint met twijfel, want zonder twijfel lijkt alles al opgelost en wordt onderzoek overbodig geacht. Twijfel daarentegen dwingt tot onderzoek. Kan de twijfel overwonnen worden? – dat is de vraag die zich telkens weer aan de onderzoeker opdringt en die hij koste wat het wil tracht te beantwoorden.

Opzoomer behandelt het vraagstuk van het geloof volgens zijn eigen systeem: geen zuiver materialisme, geen scepticisme, 'dat twijfel niet tot  anvang, maar tot  itkomst van zijn onderzoek maakt', geen mysticisme, 'dat een hemelse openbaring in zijn gezichtsveld betreft'. Opzoomer bedient zich bij de aanpak van alle vraagstukken van het instrument dat hij het meest betrouwbaar acht: de menselijke rede. De rede tracht te verhelderen, wat door het gevoel al beleden wordt, maar voor het verstand in nevelen gehuld is gebleven. Hiermee zijn de grondlijnen aangegeven van Opzoomers bijdrage aan wat in de negentiende eeuw werd aangeduid met de term 'modernisme': verzoening tot stand brengen tussen geloof en wetenschap.

DE WEG DER ERVARING

Hoe hij tot zijn moderne geloofsovertuiging kwam, heeft Opzoomer meegedeeld in een rede die hij hield bij zijn 25-jarig ambtsjubileum:

(...) van huis uit was mij een volledige wereldbeschouwing meegegeven, door goddelijk gezag geijkt. Toen mij echter door bijbelstudie en nadenken, het voorouderlijk geloof ontzonken was, keerde ik mij tot de bespiegelende wijsbegeerte, om van haar een nieuwe en betere, en door het vrije denken voortgebrachte oplossing der oude raadselen te ontvangen. (Faber blz.104).

De zuiver bespiegelende wijsbegeerte bracht hem echter niet de oplossing die hij zocht. Zijn sterke behoefte aan vrij denken en aan een eigen benadering bracht hem op een andere weg, die door de niet-theologische wetenschappen al veel langer bewandeld werd. Opzoomer raakte er steeds meer van overtuigd dat empirie de enige ware weg tot het echte weten was. Daarom koos hij uiteindelijk voor de 'wijsbegeerte van de ervaring', die weliswaar minder verrijkend is, maar betrouwbaarder resultaten oplevert. Waar het verschil in zit, bracht hij zo onder woorden:

de bespiegelaar trekt al wat voor ervaring ontoegankelijk is binnen zijn denkring; de wijsgeer der ervaring beperkt zich tot het eindige.

Bespiegeling kan alleen van nut zijn, als ze betrokken blijft op de werkelijkheid. De empirist, voor wie de verschijnselen de enige werkelijkheid vormen, blijft binnen de grenzen van wat hij waarneemt. Het oneindige, dat voor alle ervaring ten enen male onkenbaar is, blijft buiten zijn gezichtsveld. De empirisch ingestelde filosoof schrijft zich van dit oneindige geen kennis toe.

OPENBARING

Als het oneindige onkenbaar is, werd hem gevraagd, wat moeten we dan denken van de zogeheten ‘openbaring’, waar de godsdiensten op steunen? In zijn antwoord wees Opzoomer erop, dat alle godsdiensten zich beroepen op hun eigen openbaringen, zodat je je om te beginnen zou moeten afvragen welke van die openbaringen de juiste is. Anders geformuleerd: wat is de ware godsdienst?

Die vragen zijn langs empirische weg niet te beantwoorden. Zinnelijke waarneming is op dat terrein niet mogelijk en het verzamelen van feitenmateriaal brengt ons geen stap dicht bij een afdoend antwoord. Wie verder wil komen, zal uiteindelijk moeten erkennen dat er op bepaalde punten geen absolute zekerheid te verkrijgen is. Opzoomer neemt daar als empirist genoeg mee. De natuurkunde, zegt hij, heeft heel wat waarheden ontdekt. Laten we dezelfde methoden ook in de geesteswetenschappen toepassen. Daarmee valt weliswaar niet te bewijzen dat er een God bestaat en dat er een goddelijk wereldplan is, maar dergelijke dingen zijn nu eenmaal niet te bewijzen.

GODSDIENSTIG GEVOEL

Opzoomer is desondanks een gelovig mens, maar erkent dat zijn godsgeloof voortkomt uit zijn persoonlijk gevoel en niet gebaseerd is op wetenschappelijke gronden. Hij kan zich voor zijn eigen leven daarin schikken. Ooit werd hem door de liberaal Mr. Samuël van Houten de vraag voorgelegd: ‘Zou het godsdienstig gevoel niet een nagalm kunnen zijn van door opvoeding ingeprinte overtuiging?’ Opzoomer antwoordde daarop bevestigend. Dat zal stellig het geval zijn, zei hij: ‘Ons godsdienstig gevoel is vrucht van al de duizenden van krachten en omstandigheden die van meet af samenwerkten om ons te maken wat wij zijn. En tot die krachten of omstandigheden behoren ook de ingeprinte overtuigingen’.

DE NIEUWE RICHTING: HET ‘MODERNISME’

In 1862 hield Opzoomer een rede bij het begin van het nieuwe studiejaar, waarin hij uiteenzette wat de nieuwe richting in het denken inhield. Hij toonde begrip voor de mensen die daarvan terugschrokken en vast wilden blijven houden aan de traditionele zienswijze. Een dergelijke gehechtheid aan het bestaande achtte hij op zichzelf niet afkeurenswaardig en hij noemde die menselijke neiging zelfs ‘een eerbiedwaardige eigenschap van het volk’. De mensen – zei hij – houden graag vast aan de godsdienstige denkbeelden waarin zij zijn opgevoed en die zij al in hun kinderjaren hebben leren liefhebben. Het oude, het bestaande heeft ‘een schijn van heiligheid’ die in de loop der eeuwen alleen maar

sterker is geworden. Mooie herinneringen zijn eraan verbonden en velen hebben er kracht en troost aan ontleend en daardoor is het pijnlijk, als men zich genoodzaakt ziet daarvan afscheid te nemen.

Maar die 'eerbiedwaardige gehechtheid' heeft ook haar schaduwzijden. Er kan misbruik van worden gemaakt door machthebbers die elke verandering willen tegengaan. De gehechtheid aan het oude wordt dan gemaakt tot een wapen tegen vernieuwing, zowel op godsdienstig als op politiek gebied, hoe wenselijk en noodzakelijk die vernieuwing ook is. De liefde voor het bestaande wordt dan gebruikt als een middel om de mensen op te hitsen tegen degenen die de maatschappij willen veranderen en het lot van de massa's verbeteren.

Het valt evenwel niet te ontkennen dat de denkbeelden van de verlichting, hoe fel die ook bestreden worden door Kerk en Staat, steeds meer terrein winnen. Er ontstaan nieuwe staatsinrichtingen en nieuwe opvattingen op het gebied van het geloof. Opzomer:

Reeds werpen zich velen, voor den afgrond van zulk een vernielingsarbeid terugdeinzend, in de armen eener restauratie, die de regtzinnigheid der zeventiende eeuw tracht te herstellen. Reeds hoort men overal den juichtoon, dat het werk der achttiende eeuw voor goed is geveeld, dat al de redeneringen harer denkers door een dieper onderzoek volmaakt zijn wederlegd, zoodat men er voor altijd mede heeft afgerekend.

Maar, zegt Opzomer,

te vroeg wordt die juichtoon aangeheven. Het duurt niet lang, of de negentiende eeuw toont zich doordrongen van de overtuiging, dat men geen tijdvak der geschiedenis als uitgewischt kan beschouwen, en dat zij geroepen is om den fakkel der verlichting, aan de hand der achttiende eeuw ontrukkt, op nieuw te ontsteken.

Opzomer heeft in deze passage de nieuwe geloofsrichting van het 'modernisme' op het oog. Die richting wil het naïeve geloof van het verleden vervangen door een geloof dat ook voor ontwikkelde, meer verlichte geesten aanvaardbaar is. Het 'modernisme' wil het geloof zuiver en menselijk maken en het ontdoen van 'valsche, bijgeloovige voorstellingen, die overal een ingrijpen der voorzienigheid aannemen'.

De 'moderne' theologen proberen door middel van studie een waarheidsgetrouw beeld te ontwerpen van het christendom uit de eerste eeuwen, voorzover dat vanuit het beschikbare bronnenmateriaal mogelijk is. Hun historische belangstelling gaat uit naar alle bestaande godsdienstvormen, omdat die hun iets kunnen leren omtrent de godsdienstige ontwikkeling van de mensheid en hen wellicht in staat zullen stellen zich een juistere voorstelling te maken van 'God' en de 'goddelijke magt'. God is een geest en daarom moet de godsvoorstelling zuiver geestelijk zijn en de godsverering levendig van gloed, maar weinig dogmatisch. Dogmatiek is de oorzaak van geloofsstrijd. De bestaande dogmatiek zegt veel 'over dingen waarvan men volstrekt niets weet en niets weten kan' en verkondigt waarheden die in strijd zijn met alles wat de natuurstudie, de geschiedenis, de logica en de wetenschap in het algemeen inmiddels achterhaald hebben.

Het modernisme verkondigt niet de deïstische godsidee van de Verlichting. Het neemt geen genoegen met de voorstelling dat God, na de wereld geschapen te hebben, alleen nog maar passief toeziet. Ook van het pantheïsme neemt het modernisme afstand, omdat in die visie aan God geen eigen, zelfstandig bestaan, geen persoonlijkheid wordt toegekend. De modernist durft te erkennen dat het goddelijke ver buiten het bereik van onze wetenschap ligt.

De modernen zijn geen revolutionairen die met al het bestaande willen breken. Zij willen alleen datgene uit ons gedachtegoed verwijderen wat onwenselijk en zelfs onhoudbaar is geworden. Fel verzet Opzoomer zich daarom tegen de ‘partij, die zich de antirevolutionaire noemt’. Die partij ziet overal revolutie, waar het slechts gaat om weloverwogen veranderingen. De moderne theologen krijgen van die zijde het verwijt te horen dat zij de goddelijke wil door de menselijke wil trachten te verdringen. Van zoiets is volgens Opzoomer beslist geen sprake. De antirevolutionairen nemen de wapens op tegen een vijand die alleen in hun verbeelding bestaat.

GROEN VAN PRINSTERER (1801-1876)

De toespraak die Opzoomer in 1862 hield bij de opening van het nieuw academisch jaar werd in datzelfde jaar afgedrukt in een brochure en daarin voorzien van een naschrift waarin hij zich verweert tegen aanvallen uit het antirevolutionaire kamp. In een opstel, gewijd aan de nagedachtenis van de Pruisische legitimist J. F. Stahl, had Groen van Prinsterer kritiek geleverd op een richting in het protestantisme, die hij korthedshalve aanduidde als de richting Opzoomer. Volgens Groen hield Opzoomer er gevaarlijke opvattingen op na, die helaas door veel van zijn studenten werden overgenomen. Opzoomers denkbeelden over God en godsdienst hadden een funeste invloed op de ‘moderne’ protestantse theologie. Het ‘modernisme’, en zeer zeker het ‘modernisme’ zoals dat door Opzoomer werd gepropageerd, kon niet anders dan uitmonden in ‘godverzaking en goodverloochening’.

Door de aanval van Groen van Prinsterer voelde Opzoomer zich gedrongen, nog eens duidelijk uiteen te zetten wat die nieuwe richting inhield en wat hij en zijn geestverwanten werkelijk dachten. Het verwijt dat Opzoomer telkens weer te horen kreeg, kwam hierop neer dat hij over bepaalde ‘geschiedverhalen’ een mening had die afweek van de heersende opvattingen. Opzoomer ontkende de wonderen en dat was in de ogen van Groen en de andere antirevolutionairen de grootste fout waaraan de modernisten zich schuldig maakten. Die ontkenning kwam voort uit een ernstig vergriep van de menselijke rede. Wat Opzoomer verkondigde was de religie van het ongelooft, de godsdienst der wanhoop. Groen: ‘Zoo gij het wonder verwerpt, moet gij God verwerpen, want God is het wonder bij uitnemendheid’.

Opzoomer reageert op deze uitroep met de verzekering dat hij het in dat opzicht met Groen eens is. Ook voor hem geldt, dat God het wonder bij uitnemendheid is. Dat wonder ontkennen is inderdaad God ontkennen. Maar in die zin ontkennt hij het wonder niet. Opzoomer twijfelt niet aan het bestaan van de bovennatuur.

OPZOOMERS GELOOF IN EEN PERSOONLIJKE GOD

Wat bedoelt Opzoomer als hij zegt dat hij de wonderen ontkennt? Opzoomer erkent dat de natuur om ons heen duizenden wonderen bevat, dat het bestaan van de mens en het menselijk leven als één groot

wonder moeten worden beschouwd. De wereld, het heelal, alles plaatst ons voor raadsels, voor het wonderbaarlijke. In een van zijn 'Leekendichtjes' had de modernistische predikant-dichter P.A. de Génestet het al uitgeroepen:

*'Ziet, welk een wonder is het leven
En wat mysterie is de dood!'*

God is voor Opzoomer wonder en mysterie tegelijkertijd.

Evenals Groen erkent Opzoomer de 'persoonlijke oorzaak' van de natuur en de afhankelijkheid van de natuur van die oorzaak: de natuur wordt op ieder moment door God gedragen. De natuur drijft op Gods kracht en met het wegvallen van die kracht zou de natuur ophouden te bestaan. Hij erkent de doorwerking van die oorzaak in alle verschijnselen van de natuur. 'Zoo erkennen wij het bovennatuurlijke, een God boven de natuur, zelfs het bovennatuurlijke in de natuur, de kracht Gods in de dingen der wereld.'

Wat Opzoomer verwerpt is het ingrijpen van het bovennatuurlijke in de natuurlijke gang van zaken, hij verwerpt het idee dat God zo nu en dan tegen de natuur in zou werken. Dat wil niet zeggen dat hij met zijn opvattingen in de buurt komt van het deïsme, dat aanneemt dat er een wereldschepper is, maar dat er van een onderhouder der wereld geen sprake is. Voor Opzoomer is God wel voortdurend bezig met de wereld die hij geschapen heeft. Dat de natuur zelfstandig zou werken zonder God is voor hem even ongeloofwaardig als een ingrijpen van God in de door hem geschapen natuur.

WONDEREN

Opzoomer gelooft wel in het grote wonder van de schepping, maar niet in de kleine wonderen die de wetten van de natuur zouden doorbreken. Wat hij dus niet gelooft, zijn dingen als: het tot leven wekken van een dode, het veranderen van water in wijn of de geboorte uit een maagd. We weten immers allemaal – zegt hij – dat dergelijke dingen niet gebeuren. Hoe weten we dat? Doordat het wetenschappelijk onderzoek ons leert dat de natuur altijd en onder alle omstandigheden regelmatig en volgens vast patroon werkt. Zonder die regelmaat zou onze wetenschap zelfs onmogelijk zijn. Het is Opzoomers 'onwrikbare overtuiging' dat er in de natuur, in Gods willen en werken een 'vaste orde' is, en die overtuiging kan zelfs een verhaal uit De Oudheid zoals de bijbel hem niet ontnemen.

GODSDIENSTIG EN POLITIEK CONSERVATISME

Het verbaast Opzoomer niet, dat Groen zo'n overdreven voorstelling van zaken geeft en het verwerpen van enkele geschiedverhalen als godloochening beschouwt. De antirevolutionairen menen de wijsheid in pacht te hebben en beschouwen hun eigen theorieën als de vrucht van ware wetenschap. Alle andere meningen zijn des duivels. Wie hun godsdienstige overtuiging niet deelt, is ongodsdienstig en een 'godverzaker'. Wie andere staatkundige denkbeelden heeft, is in hun ogen een revolutionair, een ordeverstoorder, een ondermijner van het wettige gezag. Groen en zijn antirevolutionaire medestan-

ders koesteren een grote bewondering voor de Pruisische rechtsgeleerde en politicus Friedrich Julius Stahl, in wiens denkbeelden zij veel van zichzelf herkennen. In die bewondering staan zij lijnrecht tegenover Opzoomer. In Pruisen, zegt Opzoomer, waar mensen als Stahl het godsdienstige en politieke klimaat bepalen, is te zien hoe zeer de antirevolutionairen de kunst van het ‘zwartmaken’ verstaan. Verzet tegen een ministerie dat geen greintje sympathie heeft bij de bevolking, evenals opkomen voor het behoud van verworven rechten, geldt daar als een aanval op de monarchie en als ijveren voor volkssoevereiniteit. Wat er gebeurt als mensen als Stahl aan de macht komen, daarvan geeft Pruisen een schrijnend beeld. Wat in Pruisen gebeurt is volgens Opzoomer uitermate leerzaam, want daar is te zien,

[in] de volle werkelijkheid, welke zegeningen het volk te wachten heeft van de partij, die zich bij voorkeur de antirevolutionaire noemt, van haar regtzinnigheid op het gebied der godsdienst, van haar koningschap bij de gratie Gods op het gebied der politiek. (...) Hier wordt openbaar, wat heil de bestrijders der nieuwe rigting, die van de wetenschap vorderen dat zij op haren weg zal omkeren, de wereld zullen aanbrengen.

FRIEDRICH JULIUS STAHL (1802-1861)

Aan Stahl heeft Opzoomer ooit (in 1863?) een brochure gewijd: *De orthodoxie aan het staatsroer*. Daarin stelt hij zich kritisch op ten opzichte van de theocratische regering van Pruisen en werpt hij de vraag op of het enggeestige karakter van die regering niet te wijten is aan de christelijk-historische leer die Stahl predikte. Stahl wilde de wetenschap opnieuw onderwerpen aan de christelijke openbaringsleer. Volgens Stahl berustten juiste morele opvattingen uitsluitend op Goddelijke openbaring. Vandaar zijn verzet tegen het denkbeeld van Hugo de Groot, dat er een natuurrecht bestaat, dat ook van kracht zou zijn als het bestaan van God zou worden ontkend. Opzoomer kan Stahls denkbeelden alleen maar hoofdschuddend aanhoren. Hij vraagt zich in gemoede af of het wetenschappelijk onderzoek er ooit baat bij gevonden heeft, wanneer het in aanraking kwam met de theologen. Eerder ziet hij dan bederf optreden.

Stahl keert zich tegen het rationalisme in de gewone zin, dat wil zeggen: tegen de richting in het denken die zich geen gezag wil laten opdringen dat in strijd is met de menselijke rede en die zelfstandig wil zijn, ook tegenover de leer van de kerk. Het rationalisme heeft de mens op de troon gezet, zegt Opzoomer, tot groot ongenoegen van mensen zoals Stahl, die in hun verbeelding al de antichrist zien naderen. Opzoomer vreest dat de conceptie van Stahl ‘verlamming van alle menselijke werkzaamheid’ tot gevolg heeft. Stahl beschouwt radicale hervorming als een gruwel, als een daad van revolutie en godloochening. Voor hem is het historisch geworden onaanastbaar en niet ontvanke-lijk voor verandering.

Stahl was, evenals zijn Nederlandse bewonderaar Groen van Prinsterer, een zogenoemde ‘legitimist’. Legitimisme houdt in, dat de mensen zich zonder verzet dienen te onderwerpen aan de wetten die door de vorst en zijn ministers zijn uitgevaardigd. Die wetten zijn vaak producten van een langdurige historische ontwikkeling en hebben daardoor iets onaantastbaars, want God zelf werkt in de geschiedenis.

Opzoomer ziet een tegenstrijdigheid in Stahls leer van het goddelijk recht der overheid en die van de legitimiteit:

Heeft elke overheid een goddelijk regt, dan is legitimiteit onverschillig. Moet deze daarentegen gelden, dan is menige overheid volstrekt niet legitiem, en kan dus onmogelijk aan iedere overheid een goddelijk regt worden toegekend.

Een monarchie zoals die in Pruisen bestond en waarvan Stahl de meest fervente verdediger was, kon in de ogen van Opzoomer geen genade vinden. Zo'n monarchie vormde volgens hem een bron van onrust, omdat ze slechts berustte op een historische traditie en geen rekening hoefde te houden met de wensen en de behoeften van de bevolking. Het kon niet anders dan spanningen opwekken, meende Opzoomer, als door de kroon een ministerie werd gehandhaafd dat in geen enkel opzicht de wil van de natie vertegenwoordigde. Een monarchie met een dergelijk absoluut gezag kon zich in Pruisen handhaven dankzij de steun van denkers zoals Stahl, voor wie het koningschap een door God gewild instituut was. Voor hen bestond het koningschap 'bij de gratie Gods', wat duidelijk zou blijken uit het feit dat het zich in de loop van de geschiedenis bijna ongewijzigd had weten te handhaven. Behalve dan in die landen waar er door een goddeloze revolutie een einde aan werd gemaakt. Volgens Stahl en zijn geestverwanten – aldus de conclusie van Opzoomer – openbaarde God zich niet in wetsinstellingen die de vorstelijke macht aan banden legden.

Stahl was een conservatief denker, wat ook tot uitdrukking komt in zijn pleidooien voor een christelijke staat zoals die naar zijn idee in Pruisen gerealiseerd was. Volgens Opzoomer is zo'n staat naar Pruisisch model een staat waar het christendom als staatsgodsdienst geldt en waar in principe alleen leden van de christelijke Kerken, met name die van de protestantse en katholieke Kerken, staatkundige rechten bezitten. Daar komen uitsluitend protestanten en katholieken voor staatsambten in aanmerking, en dient zelfs in de openbare scholen het onderwijs doortrokken te zijn van de christelijke beginselen.

Een staat van dat type vervulde, naar het oordeel van Opzoomer, slechts 'de vernederende rol van dienstknecht der kerk'. Wie zoiets nastreefde, probeerde het oude krampachtig in stand te houden of te doen herleven. Zoiets achtte hij onmogelijk, onwenselijk en in strijd met de tijdgeest. Volledige scheiding van kerk en staat, dat was volgens Opzoomer het doel waarop in het Europa van zijn tijd de ontwikkeling gericht was.

De latere tijd heeft hem in 't gelijk gesteld.

Roermond, maart 2003

JEAN KOENE